

MÁRKUS BÉLA

„ponyva az egész”

Szilágyi István: Az emlékezés göröngyein

(*Prológus*) Az emlékezés göröngyein, Szilágyi István posztumusz kötete befejezetlenül hagyott regény – nem félbe, hanem harmadába maradt ahhoz képest, ahogy írója tervezte. Magyar Zoltánnak és Rónyai Zoltánnak elárulta,¹ hogy a cselekmény ideje csaknem végighúzódnak volna a 20. századon, az első világháború előtti esztendőktől a hatvanas évekig, amikor az emlékeit elbeszélő főszereplőnek „a buldózer eltolja a házát”. Témák tekintetében a „rendszerváltozásokat” sorolta. Az első: „elmennek a magyarok '918-ban, román világ jön, magyar sors Romániában”, mégpedig a „kis emberé”, akit a főhős, a gyári munkáslány testesít meg, vele „lejátzatva vagy végigjátzatva ezt az életet (sorsot)”. Majd a következők Erdélyben a második világháború alatt, „tehát '940, aztán 1944, aztán megint rendszerváltozás”. Az emlékező, akinek a személyében a szerző „egy ellen-Szendy Ilkát” akart írni, némi túlzással „egy női Kakukk Marcit”, élettörténete mesélésében idáig nem jut el. A sorsát alakító események megszakadnak a harmincas évek végén, 1938-ban a férjhezmenetelével, a későbbi idők azonban epizodikus, utalásokban, kommentált hírek formájában többször fölidéződnek. Akár – buldózer nélkül – egészen a hatvanas évekig, sőt, ezeken is túl, hiszen a „televízió futballmeccs, gépkocsi népség” jellemezte elbeszélői jelent azzal az elbeszélte múlttal veti össze, ami „ötven évvel ezelőtt” volt. Ennyi időt tervezett „végigjátzatni”; „belevágott” ugyan a munkába, ám ahogy a „regény-elképzelés” mindjobban „elkezdett nyúlani”, egyre inkább azt érezte, „hiábavaló” próbálkozásba fogott. „Valami furcsa... új-nagyrealizmus?” – kérdezte magától, miután úgy tartotta, amit elkezdett, „nem talált bele a korba, nem volt vonzása”. Majd éveken át vázolgatta, írogatott bele – mondta, van belőle, „valahol rohadt pár száz oldal”, „ám rengeteg jó szöveg” is.

Ekkor még, amikor az interjú készült – 1991-ben –, úgy gondolta, „félretevődött” ugyan az a pár száz oldal, ám „valamikor, ha tényleg két életem lesz, talán lehet valami” az egészből. Rá két évre azt sejtette, tényleg lehet. Kathi Veronikának mondta el, ha mégis rászánná magát visszaülni az íróasztalához, nem Szendy Ilka históriáját folytatná, hanem inkább „a harmincas-negyvenes évek világa érdekelne”.² Majd egy születésnap-i életút-interjúban már úgy beszélt róla, mint aki nem tudja ugyan, miért „rejtette el”, pedig az egyik Utunk-évkönyvben is közölt „egy masszív részletet belőle”, aztán kissé homályosan arra célzott, „elmúltak” azok az idők, hogy befejezhetné a regényt. Belenézett a múltkor, állította, „nem is egészen rossz, jó életes történet. Na most ezek elmúltak, és egyáltalán, az életünk is.”³ Az említett „masszív” részlet *Az emlékezés göröngyein* címmel az 1983-as évkönyvben jelent meg, ami arról árulkodik, hogy ez idő tájt „írogathatta” először „ellen-Szendy Ilka”, az itt Széri (a későbbi változatban Kесе) vezetéknevű Ida történetét, „akin keresztül-kasul megy a történelem, és mindig talpra esik”. Hogy másodjára is nekilátott-e, erről a kevésbé megsárgult kéziratlapok, az egyébként szokásává vált átdolgozásra utaló ritkább betoldások, áthúzások is tanúskodhatnak. (Többször szóba hozta a *Kő hull apadó kútba* keletkezéstörténetét: öt év alatt háromszor írta végig, „nem kicserélve, hanem újrafaragva a részleteket”).⁴ Főként pedig azok az eltérések, amelyek a szereplők nevében, a helyszínek megjelölésében mutatkoznak meg, háttérben a világszemléleti, politikai-ideológiai változásokkal. Ezt nézve a más-más időben írt két változat igen lényeges

A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti Tagozata által szervezett Szilágyi István-emlékkonferencián (2024. október 8.) elhangzott előadás bővített szövege.

ponton különbözik egymástól. A leglényegesebb: a közölt részletben a talpra esett lány úgy emlékszik „mozgalmár” szeretőjére, Tulogdi Samura, hogy a Házsongárdban temették el, és „a sír fejenél álló szürke márványkőre az ötágú csillagot odavesték a neve fölé”⁵ – a megjelent regény lázálomszerű epizódjában viszont a szállásadónőjét, Szálka Évát kínozza a kérdésével: „Hová kapartátok el?”, „mert ennyit csak kell tudjak róla, ki, mikor, hová temette el. Legalább, annyit, hogy hol nyugszik. Ha már arról nem volt szabad tudnom, hol élt, mit csinált.”⁶ A különbség jóformán csak a temetkezés helyszínének megjelölése vagy jelöletlenül maradása esetében mutatkozik, abban azonban nem, hogy a férfi olyan titkokat vitt magával a sírba mind élete, sorsa alakulását, mind foglalkozását, mind „mozgalmár” voltát nézve, amelyek a lányt vénasszony korában sem hagyták nyugodni. Az *emlékezés göröngyein* voltaképp e titkok felgöngyölítésének és hiábavaló feltárási igyekezetének, sikertelen megértésének regénye.

(Az „új-nagyrealizmus” családtörténeti mintái) S ami meglepő: ellentétben azzal, hogy regényei mindegyikének – az elsőtől (*Üllő, dobszó, harang*) az utolsóig (*Messze túl a láthatáron*), és persze a közbülsőkig (*Kő hull apadó kútba; Agancsbozót; Hollóidő*) – „indíttatásáról”, keletkezési körülményeiről műhelynaplóba illő alapossgal számolt be, ez esetben nem teszi. Nem nyújt támaszt, ha esetleg mégis, akkor a segítség, közvetett módon, az évkönyvbeli elbeszéléssel (regényrészlettel) egy időben íródhatott, ám egy évvel korábban szintén az évkönyvben megjelent *Vesztesek* bizonyos motívumaiban és epizódjaiban lelhető fel. Itt a családtörténet alanyi elbeszélőjeként, emlékezőjeként mintegy restelkedve vallja be, hogy gyermeki emlékezetébe annyira belevésődött a Donnál odaveszett apja hadba vonulásának, a búcsúzásuknak a képe, hogy ez szinte megakadályozta őt, hogy „visszafele vigye az időben” a képzeletét. S ha kissé a családban is „valahogy fukarul bánt emlékével a ráemlékezés”, akkor a *Vesztesek* után legalább a regény rajzolja meg az apa ifjúkorának „hátterét”, környezetét, a helyet, ahol munkás életét kezdte. Miután tímármesterséget tanult, ezért is eshetett a választás Kolozsvárra, a Dermatata bőr- és cipőgyárra, ahová a bátyja után éppúgy a húszas évek közepén került, mint a regény hat osztályt végzett, tizenhét éves Kесе Idája. A gyárban végzett munkáról, a fortélyokról, szakmai fogásokról a regényben se igen esik szó – ellentétben például az *Agancsbozót* barlangja kardkóvácsolási technikáinak részletezésével –, annál tüzetesebben mutatja be viszont, akárcsak a családtörténet, a magánélet tereit, a lakást a környékével, a „cifra vegyes háztájával” együtt. A külvárosi gyárnegyed.

A Dermatát és a Lupsát – egy feledésbe merült irodalmi emlékhelyet, Nagy István korai novelláinak és regényeinek terepét. A *Vesztesek* két ízben is utal, megnevezve, a proletáriróra. Előbb, amikor a szerző a családi hagyatékában talált, fiatal férfiakat, nyilván az apát és munkatársait megörökítő fényképek láttán úgy vélekedik, hogy ezek „sehogy sem illenek bele a munkásábrázolás krédójába”. Hiszen „egy szálíg ápoltak, jól öltözettek, nyakkendősek, cipőjük ragyog, sőt itt-ott még kesztyű, puhakalap is előfordul”, „mintha a harmincas évek amerikai filmjeiből léptek volna ki”. A regény férfi alakjai közül ilyen színben tűnnek fel a lány Tulogdi után következő szeretői, akik „rég kivackolódtak az ágyra járó nyomorból”, Veres Géza művezető és Balajti Péter villanyszerelő. Ama fényképek róluk is készülhettek volna – nem illenek bele abba a hitvallásba, amelyet Szilágyi István a Nagy Istvánnal való első találkozásuk alkalmával, „talán hatvankettő telén” volt kénytelen meghallgatni. Ekkorra már nemcsak hogy megjelent két-három tárcája, kisprózája, de visszhangos sikert is aratott, az *Ahol nem történik semmi* című elbeszéléssel az Utunk novellapályázatán első díjat nyert. Méltatói majd azt emelték ki, hogy „életanyagában, gondolkodásmódjában, művészi látásában is a felszabadult munkásosztály fia és neveltje”.⁷ Okkal gondolhatta, az írásai is mérlegre tételnek, ha már „szemrevételezés végett” az idős író meghívta magához. Műhelybeszélgetés helyett azonban egy nem „akármilyen káderezés” lett. A vendéglátó kérdésekkel kezdte, „hova való”, „az apja micsoda”, s a válaszokon meglepődve, hogy „zilahi”, s hogy „a Dermatában volt tímár”, kerek perec kijelentette, „nekünk, a mozgalomban, ezekkel az alakokkal volt a legtöbb bajunk”. A vendég ellen-

vetésére, miszerint egy bátyja „kilenc évig volt munkásbizalmi, apám meg a válság alatt munka nélkül maradt”, kurta és nyers volt a felelet: „Igen, de volt hová hazamenjen.” Engels követőként, munkásmozgalmiak módjára ítélkezik a család fölött, amelyik visszahúzó erő, távol tart az osztályharc vállalásától. Hasonló véleménnyel van a dolgozók szorgalmáról: „nem lehetett soha megértetni velük, hogy azzal, hogy törjük magunkat, csak a bursujok bukszáját tömjük még vastagabbra”, s „csak bérharcban lehetett rájuk számítani. Ritka eset volt, amelyik tovább jött velünk.” Úgy beszél itt, mint akinek a jól végzett munka nem okozott örömet, és sosem érzett úgy, mint a pályakezdő Szilágyi *Sorskovácsának* tanonca, „döng a föld a műhely alatt – az én kalapácsomtól”. Vagy majd az *Agancsbozót* Derese, amint hallja, „szinte ékesszólóan felegetett egymásnak két kalapács”, nemkülönben, amikor a szamurájkard csiszolása közben révületbe esik.

Ez a fajta munkásábrázolás, és egyáltalán, emberszemlélet, életfelfogás messze esett a Nagy Istvánétól. Ezek alapján *Az emlékezés göröngyein* ama „furcsa új-nagyrealizmusa” talán kísérletként is értelmezhető: a haladó, marxista világnézetre, az osztályharc, a pártosság elvére alapozott szocialista realizmus többek között Nagy István által alkotott mintadarabjai mellett megférhetnek olyan alkotások is, amelyek a valóság objektív ábrázolására törekednek, túl-emelkedve az osztályszempontokon, hőseiket mintegy felmentik a proletár öntudatosodás, a világnézeti átalakulás súlyos, egyszersmind felemelő kötelezettsége alól. A mintaszerzők a példaként állított szovjet kortársak, Gladkov, Fagyjev, Azsajev és mások helyett lehettek például Shakespeare és Goethe, Balzac és Stendhal, Dickens és Tolsztoj. Vagyis azok, akiket a „nagyrealizmus” tételét újrafogalmazó Lukács György elősorolt, hogy a proletárdiktatúrába „átnövő” „népi demokrácia” idején, 1949-ben az ún. Lukács-vita bizonyosága szerint tétele eltévedésnek számítson.⁸ A magyar írók közül egyedül Déry Tibort nevezte meg, s azt a regényét, a *Befejezetlen mondatot* is, amelyre írói ankétjai némelyikén Szilágyi István mint *Az emlékezés göröngyein* megírását ösztönző példára utalt.

A *Vesztesek* Nagy István-epizódja és az elbeszélő-szerző apjának portrévázlata így függhet össze s kapcsolódhat a posztumusz regényhez s a nagyrealizmus elméletéhez. A családtörténet másik kitüntetett alakja, az (édes)anya sorsának, pályájának alakulásához is sokban hasonlít Kese Idáé. Az utóbbinak kisgyerek korában meghalt anyja, apja, a mostohaapjával élt rövid ideig Kepetelkén, ahonnan a Jajdonban élő nagybátyjához, Mátyás Máté csizmadiamesterhez szökött, hogy lányukkal, Alizzal együtt náluk nevelkedjék tizenhét éves koráig, amikor kamaszos szerelmi bódulatában Kolozsvárt választotta lakhelyéül. Az előbbi, a „vesztesek csoportképébe nagyon is beleillő” anya sorsa a teljes árvaságnál is keservesebb: bátyjával és húgával édesanyjuk halála után félárván marad, apjuk a fronton, majd karanténban még három évig. Őket a rokonok veszik magukhoz, az egyiket ide, a másikat máshova, s ez így marad az apa hazajövetele után is, aki másképp dönt és cselekszik, mint ahogy „minden polgári, meg emberi, meg zilahi normák szerint” illetett volna: magukra, illetve végleg a rokonokra hagyja a gyermekeit, nem törődik velük. A középső, a szerző édesanyja a krasznai molnáréknál „hányódott” pár évig, onnan Kolozsvárra „került”, szobalány volt, dolgozott varrodában, illatszertárban. Nem hagyta magát, megállt „a maga lábán”, akár Kese Ida, művelődött is, járt olvasókönyvtárba. Az elbeszélők, a családtörténet és a regényé, furfangja is lehet: a két lány ugyanabban az évben, 1938-ban megy férjhez.

Szilágyi István a művei ihletésével kapcsolatban néha „élménypilléreket” emelt ki. A regénynek két ilyen pillére lehet, a *Vesztesek* megjelenítette anya és apa alakja, személyisége. Lehet viszont egy harmadik is, keresztnevén – Berta – jelölve, ám meg nem jelenítve: az anya húga, akiről az Utunk 1982-es évkönyvében a családi krónika mindössze annyit árul el: „a legkisebbiknek egy csizmadiaműhely sarkában a vásáros ládában készítettek fekhelyet”. Hogy kik és hol, nincs róla szó. A következő évkönyvben *Az emlékezés göröngyein* emlékezője, Széri Ida azon morfondírozik, hogy gyermekkorra nyomoraként emlegethette volna, „micsoda igazságtalanság”, hogy Jajdonba jutva a műhelyben, a vásáros ládán vetettek ágyat neki. S ha egy kicsit „drá-

mázni” kezd, akár igazságtalanságnak is vélheti, hogy neki, a kiskorú menekültnek ezen a korporsótól alig különböző ládán kellett hálnia, aztán meg a konyhában aludhatott, a kanapén, s ezt csak jóval később követte a külső szoba díványa, majd amikor már gyári lányként ment haza, „odabent” ágyaztak neki. A tárgyként vagy eszközként értett láda szerepének azonos volta még ha meg is erősítené a feltételezést, miszerint Berta volt Kесе Ida modellje, az esetleges mintakövetés sem adna magyarázatot a regény elbeszélői alaphelyzetének tisztázatlan voltára.

(*Néma megnyilatkozás, belső beszéd*) Sehol semmi célzás, utalás arra, hogy mi készleti emlékei felgöngyöltetésére, ráadásul azzal indít, hogy a lányai legyintenek, mit „okoskodik”, ha „fennszóval” kezd el „az élet bonyolult” dolgairól valamit mondani, a veje pedig a háta mögött banyának nevezi, aki „hinti a szöveget”. Kizárt tehát, hogy a családi emlékezet ébren tartásának szándéka vezetné, annál kevésbé, mert beszéde az emlékező hallhatatlan magánbeszéde. Nem intézi senkihez, Dorrit Cohn szavaival: „néma önmegszólítás”, „megnyilatkozás”. Szolipszista eljárás módjára: „egy belső beszélő egy belső hallgatóval kommunikál a tudaton belül”.⁹ Ismét Cohn fogalmát használva, a regény hosszan kitért a „autonóm belső monológ” – a szöveg létrejöttének „realisztikus motivációját a műfaj természete kizárja: csak akkor teremtheti meg a gondolatok folyamatos kibontakozásának az illúzióját, ha eleve mellőzi a beszéd és az írott szöveg közötti kapcsolat feltárását”. Az irodalomtudós Michel Butort és Genette-t is idézi. Az előbbitől, hogy egy belső monológ esetében az írás problémája „a háttérbe szorul”. Az utóbbitól: „a közvetlen megnyilatkozás sajátossága, hogy kiiktatja azt a narratív elemet, amely által létrejött”.¹⁰ Tisztázza azt is, pszichológiailag nehezen hihető, hogy „valaki saját magának mondja el saját élettörténetét”.¹¹ Mindezekkel együtt Kесе Ida emlékei gyűjteményének nincs címzettje; az akaratlagos emlékezőt nem jellemzi sem a gyónás, sem a megtisztulás vágya. Elbeszélése igen kevésbé számadás jellegű, az önigazolás szándékánál erősebb a tárgyilagosságra törekvő, gyakran ironikus távolságtartású, külső nézőpontot követő önvizsgálaté. Ő „önmagam vizsgáló vallást” emleget. Ehhez az elsősorban a diatribé, illetve a soliloquium retorikai műfajára, vagyis az általában beszélgetőtárs nélkül folytatott dialógusokra, illetve a saját egyéniségét, személyisége magját felfedezni hivatott önmagával folytatott beszélgetésekre alapozott előadásmódhoz társul egy harmadik műfaj, a szümpozion, a lakomázás, a mulatozás, a különböző társas együttlétek közben folytatott eszmecsere, csevegések retorikai alakzata. A szümpozion olyan közösségi, társadalmi szokásrendhez illeszkedő formái jöhetnek szóba, mint a házassulandók, Aliz és Karcsi, a vasutas forgalmi tiszt eljegyzése, aztán az ő esküvőjük és a lakodalmuk, közben a paraszti gazdálkodásban a termés betakarításához kapcsolódó, szinte ünnepi jellegű szüret Jajdonban, másfelől Ida vőlegényjelöltje, Gyerő Albi nevelőanyjának végtisztességadása Kolozsvárott, temetése s temetési tora. Ezeket a szertartásszerű alkalmakat, a hétköznapi világából kiemelhető eseményeket Kесе Ida sorsa fordulópontjáig, Tulogdi Samu halála után az Albival való megismerkedéséig szolipszista módra is úgy „kommunikálja”, hogy igen csekély arányú az alanyi emlékezés tényét s jellegét tudatosító – Cohn fogalmaival élve – önnarráció, az önidéző tudatábrázolás. Ezáltal szinte uralkodóvá lesznek a harmadik személyű megszólalás monológformái, az idézett és az elbeszélő monológ, továbbá a pszicho-narráció, a szereplők tudati folyamatairól való beszéd. Mindez a cselekményformálást és a történetalakítást tekintve az ok-okozatiság elvének megtartásával s az idő egyenes vonalú előrehaladásával jár. A külső valóság, a szociokulturális környezet aprólékos és pontos megfigyelése olyan epikai elemeket juttat nagyobb szerephez, mint a leírás, az elmélkedések, magyarázatok viszont elenyésző számúak, és főként az elbeszélő szavának hitelt érdemlő voltát hirdetik. Miként ez a szüret, a kezdeteitől a végéig jelölt s elkülönített jelenetsor esetében történik, amikor Ida azon morfondírozik, hogy noha talán tucatszor is részese lehetett ilyen együttléteknek, mégis ennek maradt meg benne „leginkább minden részlete”. Vagy ki tudja, töpreng rajta, „csupán az emlékezés természete olyan, hogy gondoskodik, amit visszaidézünk, az teljessé kerekedjen”. A beszédmód, a megnyilatkozás szempontjából igen lényeges ennek a hangsúlyozása, vagyis hogy az emlékező

a szümpozion említett alakzata esetében nem engedi szabadon a „zagyva gondolatait”, s olyan realista nagyjeleneteket, zárt epizódokat szerkeszt, amelyek a különben mind a térben, mind az időben ide-oda kalandozó múltidézés során kimerevítenek egy közösségi eseménysort, szer-tartást, ceremóniát, hogy megelevenítve jelenné formálják őket. Akképpen, ahogy ezt a nyelvészet, illetve a lírapoétika taglalja, egyfelől a metaforikus, másfelől az „evokatív” jelen jellegzetességeként emelve ki, hogy az elbeszélő annyira élénken emlékszik vissza arra, amit mesél, mintha az épp most játszódna le a szeme előtt, illetve hogy az elbeszélés pillanatában jelen ide-jűvé evokálja, felidézi, megjeleníti a múltbeli élményt.¹²

Az esemény metaforikus jelenbe állítása az elbeszélő kitüntetett személyes érdeklődésére, egzisztenciális érintettségére vallhat, akkora összpontosítást, fegyelmezettséget követelve, hogy a beszédhelyzet az emlékezés műfaja helyett a frissen jegyzett naplóéra vagy a drámával is rokonságba hozható dialóguséra hasonlít. Arra a dialogikus regényre, amelyet a Dosztojevskij szépprózáját elemző Bahtyin a szókratészi dialógus és a menippea művészi eljárásainak elegyítéséhez, együttes alkalmazásához vezet vissza.¹³ A dialógusok ideje s alkalma Kese Ida sorsfordulójával jön el, amikor is, mint mondja, „elkezdli lebontani maga körül a tíz esztendő”, azoknak az éveknek az emlékeit, amelyek szinte egyes-egyedül Tulogdi Samu körül forogtak. De mert a nagybátyján kívül, aki egyszer Lenin-fiúnak nevezte, senki nem tud róla semmit – vagy aki tudhat, Szálka Éva, szóra bírhatatlan –, ezért Veres Gézát, majd Balajti Pétert kezdi faggatni, nem ismerték-e „véletlenül” Samut. Váratlanul, hogy segítsen emlékezni, hoz-zátette, „valami kommunista volt”, mire a művezető kurta válaszát, miszerint nem az ő esete akkor, egyetértően fogadta: úgy látszik, az egyéni boldogulásodat „te se szívesen tévesztet össze a munkásosztályéval”. Ezután az „érdekes méltósággal csinált” és „gyönyörűen” megismételt szeretkezéssel indult együttlétüket hosszú órákon keresztül a szocialisták és a kommunisták történelmi küldetéséről, az illegális munkásmozgalomról, az aktivistákról és a besúgókról való beszélgetésük tölti ki. Kissé magukon is mulatva, okkal mondja a lány, „esti szeminárium” résztvevője volt. S még inkább jó oka van ezt ismételni a következő, ugyancsak szerelmi légyottal induló, Balajtival töltött este s éjszaka után, összegzésként pedig kijelentve: „Ha a vörös Bécsben, a vörös Berlinben vagy a győzelmes vörös Moszkvában élek, akkor se megy át az agyamon ennyi munkásmozgalom!” Szerepe szinte kimerül abban, hogy a külvárosi konyhában igen kíváncsi és figyelmes szeminaristaként megjegyzi, amit partnere mond, és alig száll vitába vele, már csak azért se, mert Veres pedig legsűrűbben a Balajtival folytatott vitáit eleve-níti fel. Hogy mi mindenben kapnak hajba, hogy a barátja, ha valamire nincs magyarázata, már üvölt, reakciónak, szekértolónak nevezi, annyira „elszántan marha”. Könnyű dühbe hozni, Veres pedig, maga mondja, „legtöbbször ugratás formájában” adja elő neki, hogy képzelik el az elvtársai a jövőt, a holnapra nemzetközivé vált világot. Ő és Ida e tekintetben rokon lelkek, a lány a kettejük beszélgetésében azzal ösztökéli a két fiú dialógusának felidézését, hogy „évdő, incselkedő színűre” váltja a hangját. Balajtit pedig nemegyszer meglepi a „csúfondáros magabiztossága”, „fullánkos kedve”, végeérhetetlen diskurzusukat zárva ugyancsak álmélgodik, hogy lehet „ereje ennyi idő után is az ugratáshoz, a játékos gondolatszöktetéshez”. E karakter-jegyét nézve szelíd örököse Szilágyi nőalakjai közül legalább kettőnek. Az *Üllő, dobszó, harang* tanítónőjének, Gencsi Annának, aki a szomszédasszonyát, Önyeyné Terézt ingerli „álnokul”, „fáradt-kajánul”, gyakorol fölötte vidám „szellemi agressziót”, űz „szabad játékot” annak érzelmeivel. A *Kő hull apadó kútba* Szendy Ilkája túltesz rajta is gonoszkodásával, az özvegyen maradt Gönczi Dénesné Mari reményeit hazug, álszent módon tápláló tanácsaival, becsapását élvező kíméletlenségével. Hozzájuk képest igen ártatlan Ida incselkedése, csúfondárossága, ami főként abból fakad, bár hajlamos is rá, hogy a dialógusokban fölmerülő témákhoz nem tud érdemben hozzászólni, mert nincsenek sem ismeretei, sem tapasztalatai, sem élményei. Egyszer sztrájkolt ugyan, ám amikor mesélni kezdett Samunak róla, azt vette észre, „mintha még unná is” a hamar abbahagyott beszámolóját. És egyébként is, ha a férfi néha „kérdzetlenül” beszélt, „hogy úgy mondjam, az eszméről”, „én majd semmit sem értek az egészből”. De „ha na-

gyon ráfigyelnék, és meg is jegyezném pontosan, mint a kátét, amiket mond, akkor sem tudnék mit kezdeni” vele. A Veressel folytatott párbeszéd ilyenformán a szókratészi dialógus műfaját kitüntetetten alkalmazó Szilágyi-regények közül leginkább az *Üllő, dobszó, harang* nagyjelentére, a katonaszökevény Karatna Istvánnak a szégyellt erőszakoskodás után a lánnyal, Annával vívott szócsatájára emlékeztet. Abban mindenképp, hogy az általuk felvetett kérdések – a kritikusok szerint – „nem hasítanak igazán” a sorsukba, külsőleg ha érintik őket, alapfogalmaik pedig – szabadság, akarat, választás, felelősség, hiány – „az egzisztencialista filozófiával való szembesülés” szándékára vallanak. A kívülállás dolgában hasonló a helyzet a *Hollóidő* ismétlődő párbeszédeivel, Terebi Lukács pap és Fortuna Illés iskolamester disputáival, még inkább az ezeket három hosszú éven át lejegyző és letisztázó, sőt szinte pontokba szedő deákkal, Tentással. Mindezzel együtt Kese Ida incselkedő, ingerlő közbeszólásai, megjegyzései az epikai eljárás mód fontos, mondhatni, nélkülözhetetlen alapelemei. Bahtyin görög fogalmakkal jelöli az efféléket: szünkriszisz és anakriszisz.¹⁴ A kettő közül *Az emlékezés göröngyein* az utóbit használja gyakrabban s meghatározóbb módon, vagyis a partner beszélni kényszerítése, „a szó szóval történő provokálása” módján. A másik mód, az egy tárgyra irányuló különböző nézőpontok szembeállítása elsősorban Veres és Balajti elveinek olykor indulatokkal kísért ütközései során érvényesül. Csekélyebb tudása, felszínes tárgyismerete miatt Ida szinte csak személyes érintettsége esetében vállalja a szembenállást, véleménye kinyilvánítását.

A Veres Géza, illetve a Balajti Péter vezette „szeminárium” beszélgetései lényegében a Tulogdi Samu kilétére vonatkozó bizonytalan állítás – miszerint valami kommunista volt – ideológiai-politikai alapjától, vagyis a kommunizmus eszméjétől indulnak ki, és ennek fő vetületeit, elméleti és gyakorlati megnyilvánulásait járják körül. Az alap annak feltételezése, hogy Tulogdi, aki mindkettejük számára ismeretlen volt és maradt, tényleg a kommunizmus híveként lett az illegális munkásmozgalom harcosa. Ezért emlegethették, mintegy Ida tájékozódását segítő, egyszer-egyszer Marx, Engels és Lenin nevét, közös emlékezetükbe idézve, hogy „azzal cseperedtünk, hogy itt forradalom, meg ott szovjet, emitt meg munkáshatalom, amit akarsz”. Az akkori jelszó, a „világforradalom” terjedését vázolja nemzetközi háttérbe állítják a magyar politikai fejleményeket. Általában, s nem az egyes esetekre, eseményekre kiterjedően az államrendszer megdöntését, a hatalom megszerzését célzó törekvésekről, az illegális munkásmozgalom szervezkedéseiről, akcióiról ejtenek szót. A két fiú közléseit, fejtegetéseit, okfejtéseit, a tárgyalások menetét néha az esküvőjére készülő leány zömmel értetlenkedő kérdései és megjegyzései tagolják. Ám néha muszáj, hogy válaszoljon ő is, ha azon csodálkoznak, miért az általa sáfalovagnak, csirizesnek csúfolt, hadoválónak tartott cipészre, Albira esett a választása. Ugyancsak kitérők azok a Tulogdihoz kapcsolódó eseteleírások, amelyeket visszaemlékezései során meg-megismétel, aligha memóriazavara folytán, hanem mert a szeretői külön-külön faggatják. Kolozsvárra szekerzésük különös körülményeit festi le, aztán a férfi megmagyarázhatatlan viselkedését, hogy hozzá jövet s tőle távozván mindig óvatosan körülkémlelt, mint aki tartott attól, figyelik; a városban meg nyilvános helyeken, kerthelyiségben, futballpályán „fesztelenül mozog”, úriás társaságban volt a gyorsvonaton is. E zökkenőkön a beszéd könnyen átlép, sőt, Ida benne van, hogy felelevenítse, mégpedig a legapróbb részletekig azt a közös kirándulásukat a Tordai-hasadékhoz, ahová Balajti hívta, úgy tűnt föl, udvarló szándékkal. A kicsit kacérkodó, érzéki és érzékletesen nosztalgikus leírás ahhoz az áhítatos pillanathoz vezet, amikor kitérül előtte a határtalanság, a létezés misztikuma: a természet ölné, az álom küszöbén hintázni látja maga fölött a „kökényvirágos eget”, s úgy érzi, „valahol a világmindenségnek lelke van”. E spirituális élmény utóbb is annyira magával ragadja, hogy egyrészt felmerül benne – mintegy az „elbeszélés nehézségeit” érzékeltető –, a látványról beszélgetve a „regényekből kellett volna kölcsönvenni a szavakat, hiszen a sajátjaink gyatrák, otrombák, alkalmatlanok arra, hogy az efféle szépségeket megnevezzük velük”. Másrészt mint derül égből a villámcsapás sújt le rá a fiú beismerése: azért hívta kirándulni, mert mozgalmi összekötőjétől azt a feladatot kapta, tegye el láb alól őt.

Innentől kezdve a Balajttal folytatott beszélgetés, akárcsak ami utoljára Szendy Ilka és Gönczi Dénes között zajlott (*Kő hull apadó kútba*) vagy Tompay Wajtha Mátyás megyei főbírónak Gorbay Ölyves Józsa szolgabíróval és Tsomor Flóris jegyzővel közösen tartott „holmi boszorkány stúdioma” (*Messze túl a láthatáron*), szinte szó szerint életbevágóan fontos, halálosan komoly. Hiszen ha Ida életben maradt is, más valaki lehet ártatlan áldozat, „kinyírhatja” a párt, ahogy a „tiltott szervezetek”, „titkos szövetkezések” szabályai és módszerei diktálják. A lány szempontjából mindennél súlyosabb lesz a tét, tisztázni, milyen – feltételezett – vétségei, bűnei miatt akarták a másvilágra küldeni, s főként pedig, kinek vagy kiknek a „direktívája” alapján szemelte ki a párt. A dialogikus regényen belül is különválnak a két férfival zajlott eszmecsere – Veressel a munkásmozgalom történetét futják át, nem érve el a kommunizmus elvont eszméjétől a konkrétig, közben azonban kétségbe vonva az „új társadalom megvalósításának”, a kitűzött célok eléréséhez szükséges gazdasági feladatok teljesítésének történelmi esélyét. A világnézeti háttér tárgyiasabb megfogalmazásai, érzékletes eseteleírások a Balajti-szemináriumon is alig hangzanak el, a hangsúly az illegális szervezkedésekkel, akciókkal, konspirációkkal együtt járó kockázatvállalások, lebukások lélektani, erkölcsi vetületére, egyáltalán, a mozgalom humánus jellegének boncolgatására esik. A hangnem, a beszédmód is más: Veressel csendes, lassú mederben tartják a szót, Balajti viszont kihozza a sodrából. Nem is annyira amiatt, hogy a fiú vállalta a szakadékba taszítását, hanem hogy utóbb sem hiszi el, nem volt, nincs az egészhez semmi köze, ráadásul azért beszéltette őt, mert „haladékot” akart adni magának, a „lányra akarná átrakni az egészet”. Árukodó ez a megnevezés – Ida önmagáról mint lányról szól, aztán, felváltva, hol egyes szám első, hol harmadik személyben beszél, Idának híva magát –, ahogy fel-feltörnek az indulatai. Fiziológiai tünetek is jelzik az erejüket. „Sajgott a halántéka, égett a szeme, a homloka, és közben didergett” – lelki békessége felbomlásának fő okozója: több emléknym, jel alapján egyre bizonyosabbá válik a gyanú, hogy Szálka Éva tudott a tordai kirándulás igazi céljáról, köze volt elpusztítása tervéhez. A Balajttal töltött órák a nyomozás órái is voltak, ami pedig, s ahogy Ida szerint kiderült, az „minden ostoba detektívregényben benne van”. Nézőpontot cserélve, mint regényhősre tekinthet magára – talán itt keresendő a személye névvel, illetve korával való megjelölésének, továbbá az elbeszélői mód váltásának magyarázata –, csúfondárosabban, öniróniával teltebben úgy fogalmaz, hogy a mozgalmárok „lám, emberszámba vettek, bár egy gyanúsítás erejéig [...], hogy legalább egy kicsit büszke lehessen magamra”. Végösszegzése: „Nem ér föl egy hitvány ponyvával az egész.” A következmény pedig, megnyugtatta partnerét, „ne ijedj meg, jó fiú, nincs itt idegroham vagy valami hisztéria”: érzékeny búcsút venni Szálka Éva „nénénktől”. Elbeszélgetni vele, Tulogdi Samuról is, készen arra, hogy a „piszkafahölgy” „rikácsolni fog”, és „keresgéli a pisztolyát”. Amely amúgy ismerősnek tesz, mintha a „kommunista ügynök vagy internacionáléfutár” Samu kezében látta volna annak idején, Kolozsvárra szekerezve vele.

Ida a Balajttal vívott szócsaták vége felé bármennyire is hitte, hogy fegyelmezni tudja magát, amikor utolsó szeretkezésük aléltságából ébredve a szeretője „sehol” se volt, „agya, lelke, érezte, hatalmas keserves káromkodás-szörnyeteg” lett. A nézőpont a kívülálló harmadik személyé, a „ponyvaregény” nyomozó-ítélkező elbeszélőjéé. Kese Ida, akárcsak Gyerő Albi, egy lesz az esküvőjük s a lakodalmuk résztvevői között, akik más-más, változó szemszögből látszanak, hangjuk, mind a hangzó, mind a belső monológ gyakorta megkülönböztethetetlen egymástól, bármelyiküké lehet. A menyasszony személyisége mintha mindjárt szétesett volna, „miért vagyunk itt. Jajistenem” – kérdi magától. „Géza szívem, te aranylovag, Péter lelkem, te vaslovag. Albi drágám, te milyen lovag vagy? Csirizlovag? Takonylovag? Szarlovag”, fohászodik és ítélkezik az imateremben, mielőtt összeadná őket a pap. Aztán „kicsit már szédült”, s ahogy szétvált a pap összekulcsolt keze, kábultan azt rebegte magában, „holtomiglan rosseb akarom, rosseb holtomiglan akarom rosseb”. Öntudatlanul is a Máté nagybátya egyetlen káromkodását – rosseb – ismételte. A „papduma kavarta” „didergő, csatakos lélek” nem bír csi-

tulni, nyugodni. Látványok és látomások, vágyálmok és rémálmok kavarnak, torlódnak egymásra, tűnnek át egymásba, foszlányokra bomlik idő, szétszóródik a tér, követhetetlenül. Egy követhető eseménysor akad: a lakodalmi szertartás, ételek tálalása s leszedése, italok választása, személyre szólóan. Aztán a személytelen vélekedés a fecsegések, locsogások, köszöntésnek szánt frázisok, politikai szócsaták, az összevissza beszéd hallatán: „Mint vörös szürke pára, vállukig ereszkedik ez a szokatlan beszélgetés, mely befele riogat, s hogy ezt ne kelljen tudomásul venni, kifelé szavakban tapad, s ebből most már képtelenek kilátni, kiemelni a fejüket.” Eközben Ida szédül, egyre csak szédül, a saját lagziján azt veti fel magában, „itt most mi is van tulajdonképpen”; úgy hiszi, a jótét lélek Radó Zsófi látja rajta, hogy „az asztal terítékestől, társaságostul valahová messzire döcögött el a közeliből, vagy ő nem érkezett meg ide”. Mert képzelete Szálka Évához röpítette, viaskodni vele, már-már a tettlegességig, ha csak így világosodhat meg, szállásadónője s tán Tulogdi Samu is mi okból szánták halálra, s egyáltalán, milyen szerepet játszottak a mozgalomban. Ekképp jut oda, hogy képzelgése szolgáltatja ki azt a titkot, amelynek a megfejtésén egész életében tépelődött.

A lakodalom hasonló helyzetbe, lelki s idegi állapotba hozta, mint amilyenbe a *Kő hull apadó kútba* szerzői elbeszélője szerint lassan, lassan Szendy Ilka került Gönczi Dénes elvesztése után, vagyis „szétszóródó énjére” „villanásnyi magára-eszmélések” következtek, „ájulásszerű önkívületbe átringó képzelgéseknek” szolgáltatva ki magát. Nem normális erkölcsi-pszichikai állapotainak ábrázolása, különc, sőt kirívó viselkedése a Bahtyin elemezte műfaj, a menippea sajátosságai közé tartozik. A másik műfaj, az eszmék, (világ)nézetek érvényének, elkötelezettségei, vállalások morális, emberi hitelének vizsgálata a (szókratészi) dialógus jellegzetességeivel együtt, *Az emlékezés göröngyein* betölti azt a feladatot, amelyet – volt róla szó – a főhőse, Ida szabott magára: elkezdni „lebontani maga körül a tíz esztendő”, a Tulogdi Samu bűvkörében telteket.

(*Kétféle élet, lelki kétlakiság*) A regény végső soron olyan önéletrajzi emlékezés, amelynek éppúgy fellelhető az alapeszméje, mint minden nagy elbeszélésnek – ahogy erről Heller Ágnes értekezik.¹⁵ A monográfiában az elbeszélő személyiségének kialakulása, „öntörténete” szempontjából négy tipikus sémát mutat be. Kettő a „folyamatos kibontakozás” sémája, a másik kettő pedig a „különböző drámáké”. Az elsőt „növényinek” nevezi, arra a történetmondóra célozva, aki úgy éli és úgy beszéli el az életét, mint folyamatos növekedés és gazdagodás történetét. Második a „magányos farkas”, aki szintén folyton gazdagodik, ám kellemetlen élmények, csalódások sokaságán keresztül. E kettő közös vonása az „emlékező karakterének az emlékezett karakterével való könnyű találkozása”, a személyiség folyamatossága. Aztán a harmadik és a negyedik típus „az életrajz diszkontinuitásának két típusa”, középpontban egy, de más-más fajta drámai történettel. A traumával, illetve a katarzissal. Katartikus – fejti ki a filozófus – minden önéletrajz, ahol az emlékező élete egy pontját „személyiségében, gondolkodásában, érzésvilágában, hiteiben beálló gyökeres fordulatnak” mondja el, írja le, „énjét” e fordulat „gyümölcsének tekinti”. És traumatikus, ha a „tudattalan hosszú távú emlékezetébe” beleágyazódott súlyos csalódás, kiábrándulás, testi-lelki sérülés „verbalizációval” „felhívható a tudatos emlékezetbe”, s az „elbeszélte” traumát már nem lehet elfelejteni.¹⁶ *Az emlékezés göröngyein* vallomásteveje e típushoz tartozik, hiszen ismételten élete váratlanul vállalt fordulópontjához, családi környezete elhagyásához kapcsolja lelki megrázkódtatásait. Egy titkos, veszélyesnek vélt, Samutól és szállásadónőjétől, Szálka Évától kapott megbízatása teljesítésekor tépelődik azon, hogy eljövetele óta „örökké” megpróbálta egymástól távot tartani a „kétféle életem”, az újabbak meg az azelőtt Jajdonban eltelt évek eseményeit, „mintha mindig attól tartottam volna, ha egyszer egymáshoz közel kerülnek, a fejemben vitatkozni kezdenek egymással, s megbolondulok”. „Ez pedig különösen ilyenkor fenyegetett, mikor hazautaztam, mikor a kétféle életem néhány napra, órára egymáshoz közel került. Egyszer már szinte hajba kapott bennem ez a lelki kétlakiság” – folytatja, Samu meghökkenítő feltűnésével magyarázva belső viaskodását.

A tőle sokáig távol maradó férfi egy expresszvonaton utazik valahová, valakikkel társalogva, s ez ismét kíváncsivá teszi – anélkül, hogy később vagy bármikor bevallaná neki – a „titkos ügyei” iránt, ekkor azonban képzeletben is továbbereszti „kiszámíthatatlan bolyongásain, bolyongjon csak tovább útjain”. Samu kilétén a kezdetektől töprengett magában. Értetlenkedett, mondja, mielőtt férjhez ment volna, „a Tulogdiék titkain”, aztán pedig „már csak egyetlen tétel maradt, azt megérteni, s arra megtalálni a magyarázatot, miért is kötöm én Gyerő Albihoz az életemet”. Ez a tétel feltehetően azt a traumát jelöli, amit mindössze egy félmondatban fogalmaz meg arról, hogy „megkóstolhatta”, mennyire tud iszonyodni „veréstől, emberkínzástól s minden ilyen emberi szenvedéstől” – ezek a keserves tapasztalások azonban túlestek a regény cselekményének esküvőjükkal lezáruló időhatárán. Albi, a férj házasság életük során vadulhatott meg, mutathatta ki foga fehérjét.

Az elbeszélő idő és az elbeszélő idő között eltelt több évtizednyi távolsággal, a némán monologizáló emlékező helyzetével magyarázható talán, hogy a kétféle élet, a lelki kétlakiság okozta, a túlzás romantikájával felvillantott veszély, a megbolondulás nem mutatkozik meg sem a jajdoni, sem a kolozsvári „élet” élményeinek, eseteinek felidézésekor. Sem a tapasztaló, sem az átélő énhez nem köt efféle tüneteket, érzéki vagy képi formákat. Hogy önellentmondásba keveredett a múltbeli és a jelenbeli énje, hogy számára is – kedvelt szavával – érthetetlen, ami kiszaladt a száján, azt mi sem bizonyíthatja jobban, mint hogy máskor a Tulogdi Samu bűvöletében eltelt évek terére „mint elvesztett paradicsomra” gondolt vissza. Sóvárgásának az „apróra parcellázott kültelki világ” a tárgya, terepe, amelyet pedig így fest le: „Minden irányból más telek támaszkodott az agyonszegzett kerítésdeszkáknak, szürke fáskamrák, mosókonyha, disznóól, tyúkretrec, klozet, tenyérszék, kert torlódott, szinte halmozódott minden kerítés mögött, néhány csenevész gyümölcsfa, tán az erre tévedt madarak is bágyadtak, rosszkedvűek.” Bolondul elszánt volt, hogy megszokja, hogy kibírja itt, „egy pillanatra sem mertem összevetni azzal, amit Jajdonban odahagytam, ezt az életet”. És elviselje szeretője sértő feltételezését, azért választotta Kolozsvárt, mert sokat gyötörték őt, a „szegény árvát” a bátyáék, nem bírt tovább otthon maradni. És tűrje, a megszokásig, hogy hetekig, hosszú hónapokig feléje sem néz, ő pedig „vacogó lélekkel” igyekszik hozzá igazodni. Kilenc éven át „hű” marad hozzá, azaz nem enged más férfit magához, ő, aki otthon, kamasz korában „rendre kipróbálgatta” nagybátyja segédeit, de összevetésképp másokat, érettebbeket is. Ő maga tartja úgy, hogy a „koslatós” fajtájúak közé tartozott, akit hamar elkapott a „tyúkpestis”, „bizsergetett a hancúrozhatnék”, „gyorsfőzője belobban”, „mindig telibe található”. Nincs ellenére, mint egy mozi sötét nézőterén tette, alkalmi partnereiről, adott esetben Balajtiról és Veresről „lecsapolni a sárkánytejet”, figyelve „kanigyekezetük”. Ez az „ellen-Szendy Ilka” csaknem egy évtizedig szinte aszkétaként élt, úgy emlékszik, „kibélelt valami hülye várakozás”. Szorongató, „örök bizonytalanság, a homályból föl-fölbukkanó Tulogdi, aki végtére, míg élt is, számomra elérhetetlen maradt, hiszen az én életem hiába állt nyitva számára, az övéből én kirekesztődtem”. De hisz mindjárt első találkozásukkor meghagyta, ő utána ne érdeklődjék, „nem olyan a foglalkozása” – hogy mi, sosem derült ki. És mégis, visszagondolva életének „a Szálka Éva portáján lepergett szakaszára”, az egész „valami ködös, édenkertben eltelt időnek tűnhetett”. Az az özvegyasszony vélekedhet így, aki a régebbi időben nem becsülte önmagát, és nem sértette az önérzetét, ha az édenbelije „nebáncsvirág törékeny bálványként” viselkedett vele. Voltaképp semmibe nézte, vagy ha mégis, eszközként használta az ágyban, netán büntársként máskor, hogy vigye s hozza a kofferjét, amelyben lehetett röplap, de ékszer, csempészáru is. Ezen az ismeretlen csüggött, de lehet, nem is őt, hanem a szerelmet bálványozva. Akkor is, és ez a leggyakoribb, szinte őt magát is fárasztó emlékelem, amikor a távollétéről beszél, a folytonos utazásáról vagy indulni készüléséről. Utóbb hihetetlennek tűnt előtte, hogy – Pénelopé mai követőjeként? – csaknem tíz esztendő telt el az életéből „egyetlen ember bűvöletében, sőt örök várakozásban”. S utóbb úgy tekint magára, mint aki „örökké vártad, s végül szerelmes voltál a saját rá

vágyakozásodba”. Roland Barthes mintha Kесе Ida helyzetét, Samuhoz fűződő érzelmi viszonyát is jellemezné: „Történelmileg a távollétról mindig a Nő beszél [...] A Másik folyton utazik vagy indulni készül valahová, ő hajlamánál fogva vándorló, menekülő; én pedig, én, aki szeretek, egy ellentétes hajlamnál fogva otthon ülő, mozdulatlan, rendelkezésre álló, várakozó, készenlétben álló, helyhez kötött vagyok, akárcsak egy *gazdátlan* csomag egy félreeső pályaudvari sarokban.”¹⁷ A francia esztéta tipizálása nyomán tarthatta-vélhette volna a lány Tulogdit „atoposznak”, vagyis beskatulyázhatatlannak (ezt a minősítést Szókratészre alkalmazták a vitapartnerei – fejti ki Barthes), az atópia jellemzői közül kiemelve, hogy a Másik „mit sem sejt arról a fájdalomról, amelyet nekem okoz” a kiszámíthatatlanságával.¹⁸ Azzal, hogy várakoztat, „az elhagyatottság szorongását” idézve elő, „igézetbe” ejtve: „azt a *parancsot* kaptam, hogy nem *mozdulhatok*”. „Ő, a Másik, sohasem vár. [...] A szerelmes sorsszerű ismertetőjegye nem más, mint hogy *én vagyok az, aki vár*.”¹⁹ S az én, aki azon tűnődik, mennyire kell elrejtene a szeretett lény elől „szenvédélyének »kavarodásait« (örvényeit)”.²⁰ S aztán a szomorú tapasztalás, „száműzöttetett tulajdon Képzletvilágából”,²¹ hogy végül „a Samuk és Szálka Éva-félék különös világa” azt gondoltassa vele, „minden rossz ponyvában benne van”, amit titkaikból megsejtett. Köztük a többször emlegetett legsúlyosabbat: közük lehetett ahhoz – a szállásadónőnek bizonyosan –, hogy az illegális kommunisták el akarták tenni láb alól, és éppen Balajtit bízták meg a feladat végrehajtásával. Az édenkerti, a paradicsomi történetből utoljára „rossz ponyvádi” lett. Ami „nemcsak rossz volt, hanem vörös is. Igazából talán ettől volt ilyen rossz, ilyen csapnivaló.” Maga a gyanú az elrejtett trauma felszínre törése.

Noha az idős özvegy „néma önmegszólítása” a regény főszólama, már a nyitány sem saját magát helyezte előtérbe. „Sohasem tudtam kifürkészni, Alizban mi lakozik” – a nagybátyáék egy szem gyermekének személyisége, különös viselkedése, modora, szokásai, elkényeztetett volta foglalkoztatta. A regény fő motívuma, a titok és cselekményeleme, a fürkészés, a titokfejtés kapcsolódik a lányhoz. Közvetett módon Jajdonhoz, a vásáros láda tárgyemlékezete által előhíva a családi biztonság érzetét, az otthonosságát, a ház „belakását”. Ugyanakkor a Tulogdihoz kötő kapcsolatot is, hiszen ezen a ládán ülve szekereztek a kolozsvári vásárra, itt döntötte el Ida, mit vállal magára vissza nem térésével. Az ekkor is betyár módra viselkedő – váratlanul felbukkanó, majd eltűnő – férfi figuráját Szálka Évi is emlékezetbe hozza: minden áldott szombat este süt egy tepsi almás tésztát, amiből egy kis tányérnyit bevisz Ida szobájába. Ő azon bosszankodik ugyan, miért nem vehet a tálból, az viszont nem érdekli, hogy az ékszerüzletben dolgozó szállásadónője vasárnap hajnalonként hova indul ormóttan bakancsban, napszítta viharkabátban, agancsnyelű bottal, kirándulni-e vajon, vagy titkos pártsejt-összejövetelre, sátorozásra. Akárhova is, az almás tészta, mint Proust madeleine teasüteménye: tárgyemlékezet, nem az ízében, mint amazé, hanem szerepében, a vásáros láda hasonlóképpen.

Jajdont mint tágas teret, a nagybáty, Mátyás Máté portáját mint szűkebbet, és a csizmadiaműhelyt mint még szűkebbet hagyja nem feledni. S azt, amin öregasszony korában igencsak eltöpreng Ida: „ha úgy odáig voltam a poloskás, külvárosi albérlettel meg a gyárba járással, miért nem maradtunk ott, miért kellett visszajöjjenek”. „Mi húzott vissza ide? – kérdezi magától, tudván: – Ezt se tudom megmagyarázni magamnak soha.” Miért járt vissza jó tíz éven át gyári lány korában, miért elevenítette fel magában annyiszor kisiskolás élményeit, a gyerekhordát, az ökrösök csürhe kölykeket, amint „havasan, sárosan gyurakodnak a barna ajtón befele”. Czirják tanító bácsit, aki annyira vaksi, hogy csak az első padokig lát el, de azért „a miatyánkot s hiszekegyet csak megtanulják valahogy”. Meg „az egyszeregyet”, néhány zsoltárt, a *Himnusz*ból, *Szózat*ból két-két szakaszt. Annuska néne, a nagybáty felesége példája vonzotta tán a gyár szabászatán is, a szorgalma, a munkabírása, hogy abból a „nyűhetetlen fajtából” való volt, „aki, míg más asszony fölkél, három tekenyő ruhát kimosott”, szóval aki mellett „nem lehetett amerikázni”, lógni, lustálkodni. A báty pedig úgy bánt vele, mint valami kis cimborájával, bár a pajtáskodást mások előtt nem mutatták, úgy is számíthattak

egymásra. Később, Kolozsvárról sűrűn hazatérve, megosztották egymás gondjait, pontosabban úgy tettek, mintha beszélgetnének, „hiszen sohasem az volt az érdekes, amit mi egymásnak mondhatunk. Mert ugyan mivel dicsekedhettünk volna, hogy az érdekelje a másikat is, vagy panaszkodjunk? Minek, hiszen úgysem valószínű, hogy segíteni tudnánk egyik a másikon.” Így csak azt tudja meg, amit már úgyis tud, amit annyiszor hallott. Hogy magas a szőlőkapások napszáma, mind hitványabbak a csizmadiainasok. A bőr drága, mert a tímár kevesebbet tud eladni, amióta a „bolti-bakancsos világ beköszöntött”, vagyis a gyári, a maga portékáival és az áraival, hogy ezekkel versenyezzen.

Mátyás Máté úgy sorolja elő a tényeket, mint aki már a panaszkodásba is belefáradt. Ugyanígy beszél a fiktív autonóm belső monológba ékelt, a valóságosság megteremtésére és fenntartására törekvő remek szüretelési jelenetben Ida vőlegényével, az őt a csizmadiamesterségről és a borászatról faggató Albival. És hasonlóképpen, mint akinek volt egy elődje, őse, nemcsak a csizmadi-, illetve a tímármesterséget, hanem a szőlőművelést tekintve is – mégpedig (a *Kő hull apadó kútba* két ismerős alakja) Szendy Ilka nagyapja, Bálint és az apja, Endre, aki annak a dűlőnek, a Verőfénynek az egy részét törte fel, hogy termővé tegye, ahol épp ők szüretelnek. A szőlőskert mint a nosztalgia tere nemcsak a rendtartó család, hanem a szokásait, hagyományait őrző kisváros emlékezhelye is. Így jelöli meg az az epizód is, amikor a szüret végén Máté bátya hozta az óbort, koccintásra, s az elbeszélői ítélet szerint „az akkor már rég halálra ítélt, sohse halunk meg hangulat virágzott még egyet a Verőfényen [...] egy kurta órácskányig hazudta örökkévalónak magát”. S ha tovább vitatkozik is Idában „az a két világ”, azzal a végrendelettel fölérő kéréssel, hogy „otthon temessenek” majd el, mégiscsak elkötelezte magát Jajdon mellett. Végakaratójánál is beszédesebb az az erő, amely az otthoni világhoz vonzza, az a spirituális élmény, lét-áhitat, amely a bátyáékkal egy ószentő esti istentiszteletén a templomban töltötte el, amikor úgy érezte, a hatalmas erővel fölzugó orgonaszó, mintha vízesés alá került volna, magával sodorja. Rég elfelejtette, hogy van ilyen, „s ez a hirtelen jött s bennem fészket kereső együvé tartozás-nyavalya egyből anynyira kibélelt, hogy még a szememet is résre hunytam, nehogy kiszálljon belőlem, bár addig tartson, bírjam a szökését visszafogni”. Ehhez hasonló elragadtatottságot érzett a tordai szakadék mellett az égre tekintve, s ilyent egyszer a Farkas utcai templomban, ahová az eső elől húzódott be. Itt ugyancsak az orgonaszó váltotta ki belőle, hogy kicsinek, semminek érezze magát ahhoz, „ami átjárja”, s felfogni se bírja az érzés „mibenlétét”. Magyarázattal tán az egyik szeretője szolgál, feltételezve, lappang a lelke mélyén „valami misztikum”. Mindhárom esetben valamiféle misztérium elvarázsoltja, korántsem mindegy azonban, hogy a transzcendens beavatás a semmiség, a kicsiség, az egyedülvalóság érzetét ébreszti-e fel benne, vagy pedig megilletődik az embertársakhoz kapcsolódás, az együvé tartozás hitétől. Látja, megsejti, „miből rekesztődtem ki, méghozzá nem is most, amikor kezdeném fölfogni, hogy mennyit vesztettem vele, hanem már akkor, amikor nem is sejtettem, meg arra sem gondoltam, hogy valaha jó lehetne valamire”. Tudja ugyan, hogy Jajdonban az járta, „ki messze van, veszve van”, pusztán a szilveszter este emléke, érzéki örömei, az orgonabúgás, a vacsora ízei messze úzik mégis a „lelki kétlakiság” szorongásait.

Nem muszáj tudósokra, antropológusokra, filozófusokra hivatkozni annak bizonyosságául, hogy az emlékezetnek „térbeliesítésre” van szüksége, s hogy az emlékezés központjában, ahová az emlékezet vissza-visszatér, az otthon áll. Az otthon, a (családi) ház, a lakás – a lak. És Kése Ida emlékezete a kolozsvári éveiből egyetlenegy lakot sem őriz úgy, mint az otthonosság, a meghittség terét, ahonnan végül is elköltözve – mint kamaszkorában Jajdonból – utóbb a kirekesztettség, a veszteség tudata nyomasztaná. Ahol legelőbb lakott, azt, mint mondja, „az évek múltán sem sikerült a magaménak éreznem”. Egyet tanult meg itt, „nem szabad tudni arról, mi zajlik a szomszédok udvarán”. Szálka Éva körülkerített udvarú házában csaknem tíz évig, amíg „álomlovagja”, Tulogdi Samu vonzása tartott, egyszer sem ült a szállásadónőjével egy asztalnál, egyszer sem diskuráltak, és egyszer sem fogadott vendéget, igaz, az egy gyári

munkatársnőn, Sallainén kívül nem is lett volna kit. Társtalan volt, senki sem férközött a bizalmába, s őt sem fogadta senki sem. Szeretői, Veres és Balajti csak azután osonhattak be hozzá, amikor már készült leendő férjéhez, Gyerő Albi szoba-műhely-konyha bérelt lakásába költözni. Ahol a környék nemcsak kietlen, rideg, de riasztó is volt. Amikor először, úgymond, háztűznézőbe ment hozzá, mély lélegzetet kellett vennie, a közeli kispiac „izzadtra toronygolt cseléd lányait”, cigány kurváit, majd a „roggyant lelkű putrisor” lakóit látván. „Hiába igyekeztem valahogy bezáródni, nem figyelni, míg ott elhaladunk – emlékszik vissza évtizedek távolából is –, mintha mégis akkor legelőször rögzítődött volna bennem annak az elevenen rothadó, gyenyedte nyomornak a képe, a bűze, hangja.” Később is, hangsúlyozza, mindig az „utca túlsó oldalán jártam”, „gyomorszáj körül fészkelő iszonyodással”. S akik a családi fészkük körül élnek, a „lakók elég proletári népség, ha nem is valami harcos fajta”. Sem ők, sem a környék sose tudta felkelteni Idában az otthonosság érzését, megszüntetni az idegenség tudatát. Balajti mondja neki, kissé szemrehányóan: „úgy látszik, nem akarsz osztozni azon, ami te vagy, úgy akarsz összetartozni a másikkal [...] te azért választottad ezeket, hogy ne kelljen közösséget vállalj velük”. Ezek – mintha egyformák lennének emberségben, tisztességben, segítő szándékban, holott különböznek egymástól: Radó Zsófi vendéglői főszakács, aki az esti maradékot hazaviszi és szétosztja az udvar lakói között. Kap belőle Tokos volt orfeumi hegedűs, akit mint „lábán elrothadó roncsot” még gondoz is, kap az alkoholista szobafestő, Penyigei családja, gyerekei. A szatócsféle Rázmáy háztulajdonos és felesége szerinte olyan „se egér-, se patkányfajta”, „vagyis konzolidált pocegerek”, az asszony, hozzá még, nyílt titok, a szomszéd román banktisztviselő, Nelu szeretője. „Ez a népség olyan cifra vegyes, mint a kódusszar” – minősít durván Ida. Finomabb, ha úgy fogalmaz, hogy „a vásári csepűrágók sem mutatnak a panoptikumban rosszabb bandát”. Mint aki túlzásnak, igazságtalannak tartja a véleményét, gyanakodva kezdte figyelni magát, „miért nem utálok őket, mikor mégis igazán utálok őket”, s még nyersebben fogalmazott: „Úgy vannak leszarva mindenestől.” A hozzájuk, csak úgy, mint a Szálka Évához általában a környezetükhöz való viszonya érthetlenné s elképzelhetlenné teszi, miért és miképp vitatkozhatott, viaskodhatott volna a lelkében ama kétlakóság, Jajdon és Kolozsvár jelené s emléke.

Ugyanez állítható az emlékező özvegy otthonosság- és idegenség-tapasztalatát szembeesítve a különbségeket megjelölő, eltéréseket érzékeltető beszédmódjáról. Ide való fogalommal: a nyelvhasználatáról, amely főként a szókészletet és a szókapcsolatokat tekintve arról tanúskodik, hogy Kесе Ida nagyon is egylaki – stílszerűen, Heidegger szállóigéjével élve: a nyelvnek olyan hajlékában lakozik, amelyet hányattatott szocializációja során rendezett be a családi környezete, jellegzetes tájszavakkal, sajtóságos szójárásokkal, szólásmondásokkal. Ezt őrizte meg magának, ahogy mondja, „szegény banya” korára is, alig-alig szöve mondataiba a nagyvárosi – kolozsvári – argó, tolvajnyelv kifejezéseit, fordulatait vagy román szavakat, keveréknnyelvet használva. Miközben beszédmódja, kiejtése egyáltalán nem nyelvjárási jellegzetességű, se nem í-ző, se nem é-ző, aközben szinte fickándozik főleg a különös hangzású igék tömegében. Cibakol, mondja a vonzol helyett; aki csórint, az hadonászik, de lehet, hogy csen, lop, aki dürrücköl, az nyomkod, gyömöszöl; ide-oda járkál, aki hópistál, aki pedig tilosba jár, netán kirpás-szekeresként, az kirpácsol. A koslérozó meg a lóstató ember között kevés a különbség, egyre megy, csatangol, lót-fut vagy céltalanul erre-arra megy, lődörög. Szimmog a lassan, csoszogva menő, elszökik vagy elszöktet valakit, aki lábít. Hangosan beszélhet, lármázhat, aki csatarál; kínlódik, késsel vagy más valamivel, aki nyüszköl, nyiszitel, noha nem az a szándéka, hogy megmejeszt bárkit is. Könnyebben felismerhető, ki az, aki állingál, battyog, bizgat, csiklant, csőröl, facsarint, kajtat, lozsbol, pockol, tajkol, vergelődik, nehezebben, hogy milyen „fazon”, aki fataró vagy hóvizes, kolontos, kófity – az utóbbi három bolondos, semmirekellő kicsit, ha másféle is, mint aki értetlenkedik, tehát sipol, vagy aki izgága, zelegor módjára. A köznyelv, a mindennapi beszéd rétegei bonyálják, azaz burkolják be az olyan, mesterségszótárba való megnevezéseket, kifejezéseket is, mint az álló szőlő, a bakator, a csiger, a törköly alja mont,

a pöszlék, ami a csizmadiák, szűcsök hulladéka, nyiredéke, aztán a bankli, az ár mint szűrőeszköz. Hogy mit jelent a hóka, a kóber, a kaszten, a ponk, a súj, a surc, a vaskapta, a spitz, a peták, a szecska, a csoroszlya, a hancsik, ehhez nem kell lazának lenni, mert ez a szőlőskert alját jelöli, és nem is muszáj vaszarkodni, magyarán erőlködni, hogy a szövegösszefüggések alapján kiderüljön.

Ennyi is bizonyosság rá: Kese Ida úgy járkál kosul-bakul, azaz összevissza a szavak között, hogy elbőcsülhetne, azaz elbizakodhatna, mi mindent őrzött meg az emlékezete, úgy láttatva az otthonról hozott nyelvet, mint amelyik ellenáll az időnek. A megkopott tájszavaknál meggyőzőbben mutathatják ezt a gondolatmenetét még inkább élénkítő, elevenné és színesítő szójárások, szólásmondások. Sok-sok alkalommal, amikor vegyít, vagyis társalog, él velük, beleszövi őket a beszélgetésekbe. Vannak köztük olyanok, amelyek tán nem népnyelvi, hanem tolvajnyelvi ihletésűek. Ízelítő, vegyesen: „egye le a fene a derekát”, „olyan somfán főtt, olyan bávatag”, „létrán sem tudnám felérni az eszedet”, „hálni is alig járt a lélek bele”, „töri a nyavalya”, „egyelőre kutty volt nekik” „hagytam, rázza a rongyot”, „mindig azt mondták, mielőtt az isten megverné az embert, előbb elveszi az eszét”, „űzte az eszét”, „kutyából nem lesz szalonna”, „szedték a sátorfájukat”, „ménkű üsse meg és az ég rogyjon rá”, „törje ki a nyavalya”, „elkoppant a szemem”, „sok kéz áldás, sok száj átok”, „ezeregyig se fogja megérteni”, „nem jött ki a sodrából”, „a jóféle fene tudja”, „elmész te a búsba”, „kerengek körülötte, mint a macska, amelyik a farkát akarja utolérni”, „elmész a jóféle francba”, „eszem a szíveteket”, „lassú víz partot mos”, „bolondját járhatja”, „hogya a guta, ha arra jár, sohase kerülje el”, „csak vigyáz tán, a macska rúgja meg”, „csiklandozni kezdte a fülem tövit”, „hogya a jó égbe boronálódott egybe”, „végre nyugodtan oda lehetett dobni a gyeplőt, mert túl vagyunk a kaptatón”, „oda se bagóznak”, „súj egye ki a beleteket”, „tótágast állt érte az egész életem”. S tán a legkülönösebb: „Ilyet nem pipáltál, mióta kicsirázott a fogad.” Hozzá hasonlóan zsargonyszerű a „bámultam rá, mint veréb a léghajóra”, „összekavarta a szezon a fazonnal”, „löki a dumát, a sódert” – ezek már Ida gyári munkás korától gyarapíthatták szóláskészletét, ugyanúgy, mint a kommunisták és a szocialisták viszonyára vonatkozó „kígyót-békát okádnak egymásra” jelzése. Az effélékhez éppoly ritkán fordul, mint ahogy elvétele használja az „úri magyarság romszavait”, példaként említve: „instálom”. A zsargon egyébként úgy taszítja, hogy vonzza is, az olyan helyzetektől függően, mint amilyenbe az Albi lakásához való első – már említett – vonulásukkor kerülnek, amikor is a környezete, helyzete miatt szégyenkező fiút banyák szólítják meg: „mi van, dihécs, felnyaltad? Egyem a kis zászlódat” – így az egyik, a másik pedig, egyszerre utalva a cipész beteg, valahol az utcán güzsörgő-görnyedező nevelőanyjára és Idára, „alig biceg el a mámi, s már tolod haza a macát”.

A szóképlet gazdagságától elválaszthatatlan az előadásmód változatos volta, a partnereit – főleg Verest és Balajtit – álmétkodtató stílusa, amely az értekezés formájában a tárgyilagos érveléstől a gunyoros replikán túl a tanulságok higgadt levonásáig terjed, továbbá a gondolatok, érzelmek és hangulatok érzékletes, szemléletes kifejezéséig. „Ki tudja, mi minden fészkel a lélek sűrű lombja közt” – Ida nemcsak az ember tudáskészletére vagy lelki-szellemi gondjaira vonatkoztathatja ezt, hanem arra a lírai ihletettségre is, amely a Tordai hasadéknál készíteti megszólalásra, de gyakran máskor is, például amikor metaforákba göngyölve jeleníti meg az udvarlóként hozzá érkező Albit. Íme: „...láttam is, amint a sarkon befordul, a csokrát úgy tartotta s tolta maga előtt, mint a gyertyát, és úgy is lépegetett, mintha arra kéne vigyázzon, nehogy a lángot elfújja a szél, egymaga olyan volt, mint az úrnapi körmenet.”

A dialógusok a szókincs hagyományozott rétegei mellett az újonnan szerettek tényezéséről árulkodnak. Ezek zöme olyan ideológiai, politikai fogalom, kifejezés, amelyek egy részével Ida már találkozhatott a „komintern nyelv” (Czigány Lóránt) elemeire építő, a szakszervezeti otthonokban, olvasóklubokban tartott előadások alkalmával is, ahová egy ideig, noha Samu nemigen szorgalmazta, rendszeresen járt. Tömegesen és szinte kizárólagosan a Veressel, illetve a Balajtival folytatott beszélgetések során tűntek fel, még ha a partnere-

ihez képest igen ritkán használta is őket. Történelmi küldetés, bér- és sztrájk- és osztályharc, munkásnyomor, -öntudat és -hatalom, elnyomás, kizsákmányolás, fasiszták, népfront, egységfront, pártsejt, konspiráció, bizalmi, összekötő – címszavak, mintha egy munkásmozgalmi lexikonból kerültek volna a regényfejezetbe, ahol azonban eltér a jelentésük, a párbeszéd résztvevői más magyarázatot fűznek hozzájuk. Mind a gondolati, érzelmi és mind az erkölcsi, akarati, célt jelölő tartalmukat másképp értelmezik és értékelik. Mégpedig – általában – az elvek, eszmék, programok megvalósítása s megvalósíthatósága alapján. Kételyek megfogalmazásával. Olykor ironikusan: Samuka elmékedését hallgatva méltázik Ida: „én majd készítem a cipőt, ők meg csinálják a kommunizmusukat”. Aztán: „az öntudatos munkás, aki arra hivatott, hogy megváltoztassa a világot”, ez mind szép, „csak éppen azt sehogy sem tudtam elképzelni”, hogy ez azonos lehet a tímárral a cserzőműhelyből. Kérdésekkel: „hogy jön ahhoz egy rakás olyan ember, aki nem tud mit kezdeni a saját életével, hogy kikezden egy rendszert”. Az agitátorok azt mondják, „föl kell szabaduljon az osztály, meg kell változtatni az egész társadalmi berendezkedést”, vagyis „egy olyan tömeg, amelyik túlnyomó többségben a saját életében sem tud eligazodni, az majd új társadalmat terem”. Aztán: ki az, vagy kik azok, akik a mozgalmat irányítják, s vajon „mindig csalhatatlanok”, „pontosan tudják, mikor mit kell tenni”, s ha „egyszer kézhez vesznek bennünket”, mit tudnak kezdeni a gyárral, a munkával, a szervezéssel, méghozzá piaci verseny meg bérharc nélkül. Az előbbiről azt hiszik, ki fogják küszöbölni, az utóbbiról „áljukban sem hinnék el, hogy lesz ilyen. Mint mikor valaki saját magát akarja ágyékon rúgni.” Tudományos alapon, antropológiai közelítéssel: az ember a leglényegesebb vonásaiban mit sem változott ahhoz képest, mint amikor „a barlangban lakott”, az elvtársak pedig „mintha hinnének abban”, hogy „öntudatra ébresztjük a munkást, aki ezzel megváltozik”. És így tovább, a karikatúrába kívánczó életképig: a köpködőnek nevezett kocsmában a munkások tömege, „mint a hordós hering, ám az osztálycsatát csak a söreiert vívja mindahány”. A gúnynak szélsőséges formája ez, másutt nem fogalmazódik így meg, finomabban viszont igen gyakran, a marxista üdvtan, a messianisztikus elképzelések bírálataiként. E következetes kritika elméleti, tudományos alapozását, még ha nem hivatkoznak is rá a dialógusok, valószínűleg az empirizmus irányzatánál lehetne keresni. Ott, ahol szembeállítja egymással a történelmi és a kreatív típusát: az előbbi, amelyik az eszméket nem a tapasztalatból nyeri, ám abba akarja meggyökereztetni, az utóbbi viszont azt szorgalmazza, a tapasztalatból nyerjük az eszméinket. Ida éppen a likvidálására vállalkozó s a spanyol Nemzetközi Brigádba vágyakozó Balajtinak fejtegeti: „ha úgy alakul, ha úgymond cselekedned kell, akkor jelszavak nevében kell cselekedj, hisz az eszmét csak jelszavaiban ismered, és azokat elszántan hiszed, könnyebb dolgod van. Hiszen a gondolkodás mindent kikezdi, a legszentebb eszmét is, s akkor csak elbizonytalanodsz. Köztetek annak lehet igazán nehéz dolga, akinek jelszavakat kell harsogni, s közben gondolkodik is.” Hogy *Az emlékezés göröngyein* a kommunizmus, illetve a szocializmus eszméit illetően mire biztat, eléggé világos.

Sajátságos, hogy a beszélgetések során sosem hangzik el a pártok neve, nemzeti, nemzetiségi hovatartozásuk, románok vagy magyarok, kommunisták vagy szociáldemokraták. Az emlékező hasonlóképpen idézi fel 1918 telét, az eufemizmus alakzatával, miként az első regény, az *Üllő, dobszó, harang* elbeszélője is, nevezetlenül hagyva, a világháború végnapjaiban kik, melyik állam csapatai harcoltak egymás ellen. Itt, az első világháború vége felé Jajdonból „futott a sok nép”, „mikor jött ez a felfordulás”, „halottak is maradtak, de igazi csata nem lett”, mert, ahogy Ida nagybátyja mondja, „nem tudták visszanyomni őket”. Hogy „kik, kiknek kit kellett volna visszanyomniuk”, a „tökmagkorú” lány nem értette – a körülírás tán épp arra szolgált, hogy ne is értse. Hogy a város – vele Erdély, a Partium – román megszállása történt akkor, később sem ezt állítja, hanem azt, eufemisztikusan: „a románok bejöttek volt”, „s azóta Románia van”, s „azóta a hivatalokban románul kell beszélni”. Feltűnő, ahogy elkendőzi, illetve kicsinyíti, szinte a jelentéktelenségig, a magyar nyelv használatával kap-

csolatos gondokat, a csak magyarul beszélők, tudók sérelmeit. Nem úgy fogalmaz, például, hogy az állami alkalmazottakat törvény kötelezte román nyelvvizsgát tenni, hanem hogy ezt „kérték” tőlük. A falusiakról úgy vélekedett, „románok is meg magyarok is, a románok valamennyire tudtak magyarul”, vagyis semmi sem változott, mintha nem számított volna, a magyarok tudnak-e egy kicsit is románul. És azon is könnyedén túltették magukat, ha egy helyiségre „ki volt írva, hogy vorbiti satöbbi” – „ha csak lehetett, messze elkerültük”. A „samukás korszakban” nehezen tudta volna elképzelni, hogy „abból valakinek valami baja származhat, hogy román vagy magyar”. „A külvárosban a proli egyformán le volt szarva, mindegy volt, hogy román vagy magyar” – közli közömbösen, a harcos proletár öntudatnak, büszkeségnek éppúgy híján, mint a nemzetinek. Tulogdi búvkörében – utóbb így ítéli meg – „szürke egérként” élt egy „üvegkalickában”, magáról se tudta, hogy „a világon vagyok”, hogy tudhatta volna, mi van körülötte, mi van a kisebbségbe jutott magyarsággal. Az Albitól hallott *hazaffyas* frázisokon röhögött, az úrhatnáság, hogy meg kellett tanulni a „méltóságost meg a kegyelmest”, bosszantotta, különben meg a második bécsi döntés után aggódott, másokkal együtt, „vajon ebből már megint mi lesz”, hol s hogyan bosszulja majd meg magát a „korai öröm”. Nem „magyar világot” emlegetett, a korabeli szóhasználatot követve, hanem „új hatalmat”, „új gazdákat” s „új egyenruhásokat”, az utóbbiakról félt, az előbbieket pedig furcsállta, hogy valami „hajbókot” vártak a helybeliektől, s hogy „még kevésbé vették jó néven nyilvános helyen a román beszédet, mint azelőtt a román hivatalosság a magyar nyelvhasználatot”. Amikor két évvel előbb, az esküvői vacsoráján felmerült a hivatalos anyanyelv-használati jog mint a legfontosabb „kisebbségi ügyek” egyike, a vendégek leintették a Neluval vitázó Veres Gézát, mondván, nem „békekonferencián” ülnek. A menyasszonynak egy szava sem tanúskodott arról, hogy érdekelték volna azok a nyelvismeretre vonatkozó törvények, amelyek a magyar anyanyelvű alkalmazottak tömegének munkanélkülivé válásához, az állami népiskolák megszüntetéséhez, a hivatalokban, intézményekben a román nyelvű ügyintézéshez vezettek. Holott hallhatott volna ezekről, ahogy a nacionalista földreformról, a magyar közbirtokossági területek kisajátításáról, az egyházi földvagyonok megfosztásáról is – az üvegkalickába azonban nem szűrődtek be ilyen hangok. Olyan betűkkel azonban találkozhatott – hisz büszkén állította, ekkorra szekérdereknyi könyvet elolvasott már –, amelyek a kisebbségi helyzetbe kényszerült, zátonyra futott magyarság sorskérdéseit írták le. Miközben úgy ítéli meg, hogy a munkásmozgalom propagandáját szolgálják a „munkásnyomor, elnyomás, kizsákmányolás” tematikájú művek, s hogy a háború idején játszódók közül is majdnem mindegyik „elkerülhetetlenül lecövekel a zsidók deportálásánál”, aközben egyetlenegről sem beszél, amelyek a magyar nemzetiség elnyomásáról, kiszolgáltatottságáról szól. A szakszervezeti könyvtárakból hiányoztak volna az erdélyi magyar irodalom alkotásai? A transzvilvanista szelleműek, az „erdélyiség” eszméjében fogantak nem fértek el a szocialista-kommunista nézetűek, a nemzetköziség hitét hirdetőik mellett?

A kisebbségi ügyek lakodalmas hangulatú tárgyalásához képest a regény komor történelmi számvetéssel zárul, akárcsak a *Messzi túl a láthatáron* esetében, itt is a példázat alakzatát használva. A párbeszéd Nelu és Veres Géza között folyik, az utóbbi megnyugtatója a románant, hogy nem fogja „újranyszörögni a Trianon-sírákokat”, ezért egy közösen használt szekérral példálózik. Ez az alkalmatosság volt az, amelyik már az első világháború előtt több mint ötven évvel lejtőre fordult „a sok pereputty nációval együtt”, aztán rohanni kezdett, megállíthatatlanul, „kormányozni sem lehetett, bele az égő házba”, „míg csak szét nem hullott, el nem akadt”. Az utasai pedig nem egymásba kapaszkodnak azóta sem, hanem „egymást tépik, gyötrik, civakodnak”. Az újra „összetajkolt” szekéren meg ott „az üszök, a fegyver, a gyűlölet”, s „újból rohan”, újra kormányozhatatlan. Félt, „nagyobb pusztulásba rohan”, mint ezelőtt, és „az se lesz, ki megtajkolja”. Ez még Veres szava, de hogy ki mondja a vigasztaló, reményt keltő zárszót, eldönthetetlen. „Annyi baj legyen, úgyis új szekér kell,

a bakra pedig fiatal, éber kocsis” – hangzik el, miután már Balajti és Gyerő Albi is megszólalt, kórusban Neluval.

(*Epilógus*) Az emlékezés göröngyein posztumusz kötet lett, Szilágyi István 2024. március 13-án elhunyt. Halála után, mintegy nekrológ gyanánt a Magyar Hang két jeles irodalomtörténészt kért föl, hogy értékeljék a munkásságát, szóljanak az „irodalmunkban elfoglalt helyéről”.²² Egyikük, Szirák Péter két regényét emelte ki. A *Kő hull apadó kútba* szerinte „az életet mégiscsak súlyos rejtélynek mutató remekmű”, az utóbbi ötven év „legnagyobb volumenű, atmoszféráját és kompozícióját tekintve legmegoldottabb regényei közé tartozik”. A *Holló-időt* pedig a török kort idéző történelmi regényeink palettáján „külön színnek” látja, „verettségében, érzékiségében egyedülálló vállalkozásnak”. Szilágyi regényei, összegez, „hatalmas komplexitások”, mindegyike azt sugallja, hogy „a szép: nehéz”. Kulcsár Szabó Ernő – aki a Szilágyi-fogadtatástörténet gazdagításából kevésbé vette ki a részét, mint a minősítéséből – alapvetése: „nagyon nehéz bizonyosságokat mondani” az életműről, merthogy „még mindig nincs igazán elmélyült szakmai recepciója”. De a bizonytalanságnak szerinte az is oka, hogy „nagyon különböző regényeket írt”, s ezek „egységes vagy széttartó” voltára „poetológiai érvekkel” kellene válaszolni. Esterházy Péter monográfusának végszavai aztán Szilágyi életműve „nem könnyű hozzáférhetőségén”, „olykori nehéz olvashatóságán” alapodnak meg – ellenpélda lehetne a *Harmonia caelestis?!* –, ezért is a „kánoni helye felől nehéz nyilatkozni”, ráadásul a mai próza az övétől eltérő, más irányt érez igazán ösztönzőnek. Hogy mik s kik e kánoni ösztönzők, nem kerül szóba. Kár. Mert úgy tűnik föl, *Az emlékezés göröngyeit* kár volt megjelentetni, hisz mint a többi Szilágyi-regény, ez is csak bizonytalanságnövelő tényező.

JEGYZETEK

¹ MAGYAR Zoltán, RÓNYAI Zoltán, *A lélek határsávjai*, Határ, 1991. február.

² KATHI Veronika, „Nyíssunk utat egy másik dimenzió számára”, Hítel, 2003/8.

³ „Én mindig nagyvíz mellé vágytam”. Fekete Vince beszélgetése a hetvenéves Szilágyi Istvánnal = Szilágyi István, MMA Kiadó, Budapest, 2022, 68.

⁴ Lásd GÁLFALVI György, Szilágyi István = Uő, *Beszélgetéseink*, Antológia, Lakitelek, 2017, 96.

⁵ *A hóhér könnyei*, MMA Kiadó, Budapest, 2021, 74–75.

⁶ *Uo.*, 564–565.

⁷ *Huszonhét elbeszélés*, Utunk, 1963/10.

⁸ Lásd *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*, szerk. SZABOLCSI Miklós, Akadémiai, 1966, 138–140.

⁹ Lásd Dorrit COHN, *Áttetsző tudatok = Az irodalom elméletei II.*, szerk. THOMKA Beáta, ford. CSERESNYÉS Dóra, JATE–Jelenkor, Pécs, 1996, 147.

¹⁰ *Uo.*, 142.

¹¹ *Uo.*, 151.

¹² Lásd COHN, *i. m.*, 171.

¹³ Lásd Mihail BAHTYIN, *Dosztojevszkij poétikájának problémái*, szerk. SZÓKE Katalin, ford. KÖNCZÖL Csaba, SZÓKE Katalin, HETESI István, HORVÁTH Géza, Osiris, Budapest, 2001, 138–150.

¹⁴ *Uo.*, 139.

¹⁵ Lásd HELLER Ágnes, *Az önéletrajzi emlékezés filozófiája*, Múlt és Jövő, Budapest, 2015.

¹⁶ Lásd *Uo.*, 162–165.

¹⁷ Lásd Roland BARTHES, *Beszéd-töredékek a szerelemről*, ford. ALBERT Sándor, Atlantisz, Budapest, 1997, 29.

¹⁸ *Uo.*, 53.

¹⁹ *Uo.*, 55–57.

²⁰ *Uo.*, 59.

²¹ *Uo.*, 131.

²² *A szigligeti vár magasa*, Magyar Hang, 2024. március 22.